

IQTISODIY O'SISH VA UNI OLCHASH MECHANIZIMLARI

Yormonqulova Nargiza Ikromjon qizi
nargizayormonqulova@gmail.com

Аннотация

Ushbu maqola iqtisodiy o'sish haqida malumot beradi, uning asosiy tarkibiy qismlari va oqibatlarini qisqacha tavsiflaydi. Iqtisodiy o'sish, ya'ni tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarishning o'sishi, nominal va real ko'rsatkichlar orqali o'rganilib, milliy daromadni oshirishda uning mohiyatini aks ettiradi. Asosiy omillar, jumladan, jismoniy kapitalni to'plash, texnologik taraqqiyot, ishchi kuchini oshirish va inson kapitalini yaxshilash, ularning mahsuldorlik va innovatsiyalarni oshirishdagi rolini yoritib beradi. Zamonaviy jamiyatlarda iqtisodiy o'sish tahlilining ko'p qirrali xususiyatini ta'kidlab, baholash metodologiyalari, ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlar va siyosiy mulohazalar ham o'rganiladi.

Kalit so'zlar: Iqtisodiy o'sish, YaIM, inflyatsiya, yalpi iqtisodiy o'sish, milliy daromad va biznes sikli.

Iqtisodiy o'sish - bu o'tgan davrga nisbatan bir davrda iqtisodiy tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarishning ko'payishi. U nominal yoki real (inflyatsiyani yo'qotish uchun sozlangan) ko'rsatkichlarda o'lchanishi mumkin . An'anaga ko'ra, yalpi iqtisodiy o'sish yalpi milliy mahsulot (YaIM) yoki yalpi ichki mahsulot (YaIM) nuqtai nazaridan o'lchanadi , garchi ba'zida muqobil ko'rsatkichlar qo'llaniladi.

Iqtisodiy o'sishni tushunish

Oddiy qilib aytganda, iqtisodiy o'sish iqtisodiyotdagi yalpi ishlab chiqarishning o'sishini anglatadi , bu odatda milliy daromadning o'sishida namoyon bo'ladi.

Ko'pincha, lekin shart emas, ishlab chiqarishdagi jami daromadlar o'rtacha marjinal mahsuldorlikning ortishi bilan bog'liq . Bu daromadlarning o'sishiga olib keladi , iste'molchilarni o'z hamyonlarini ochishga va ko'proq sotib olishga ilhomlantiradi, bu hayotning moddiy sifati va turmush darajasini oshiradi . Iqtisodiyotda o'sish odatda jismoniy kapital , inson kapitali, ishchi kuchi va texnologiya funktsiyasi sifatida modellanadi . Oddiy qilib aytganda, mehnatga layoqatli aholining miqdori yoki sifatini oshirish, ular bilan ishlashga majbur bo'lgan vositalar va mehnat , kapital va xom ashyoni birlashtirish uchun mavjud bo'lgan retseptlar iqtisodiy ishlab chiqarishning oshishiga olib keladi.

Iqtisodiy o'sish bosqichlari

Iqtisodiyot turli faoliyat davrlarida harakat qiladi. Ushbu harakat " biznes sikli " deb ataladi . U to'rt bosqichdan iborat:

Yuksalish - Bu bosqichda bandlik, daromad, sanoat ishlab chiqarish va sotish oshadi va real YaIM o'sadi.

Jonlanish - Bu iqtisodiy kengayish uning shiftini urganida. Bu aslida burilish nuqtasi.

Turg'unlik - bu bosqichda kengayishning barcha elementlari kamayishni boshlaydi. Iqtisodiy faollikning sezilarli pasayishi iqtisodiyot bo'ylab tarqalsa, bu retsessiyaga aylanadi.

Inqiroz - Bu iqtisodiy qisqarish eng past darajaga etganida.

Bitta biznes sikli cho'qqidan cho'qqigacha yoki pastdan pastgacha sanaladi. Bunday tsikllar odatda muntazam emas va kengayish paytida qisqarish davri bo'lishi mumkin va aksincha. Ikkinchi jahon urushidan beri AQSh iqtisodiyoti qisqarishdan ko'ra ko'proq kengayishlarni boshdan kechirdi. 1945 yildan 2019 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha kengayish taxminan 65 oy davom etdi, o'rtacha qisqarish esa atigi 11 oyni tashkil etdi. Biroq, 2007 yil dekabridan 2009 yil iyunigacha bo'lgan Buyuk turg'unlik 18 oy davom etdi. Bu 2020 yilgacha davom etgan 128 oy davom etgan rekord darajadagi eng uzun kengayish va COVID-19 pandemiyasining paydo bo'lishi bilan kuzatildi. Hukumatlar ko'pincha foiz stavkalarini pasaytirish orqali iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishga harakat qilishadi, bu esa pulni qarzga arzonlashtiradi. Biroq, bu faqat uzoq davom etishi mumkin. Oxir-oqibat, 2022 yilda bo'lgani kabi, narxlar inflyatsiyasiga qarshi kurashish va iqtisodiyotni qaynab ketmasligi uchun stavkalarni oshirish kerak. Iqtisodiy o'sishning eng keng tarqalgan ko'rsatkichi real YaIM hisoblanadi. Bu iqtisodiyotda ishlab chiqarilgan tovarlar va xizmatlarning umumiy qiymati bo'lib, bu qiymat inflyatsiya ta'sirini bartaraf etish uchun tuzatilgan. Haqiqiy yalpi ichki mahsulotga qarashning uch xil usuli mavjud. Kanada banki. " Iqtisodiy o'sishni o'lchash ." Yillik sur'atda choraklik o'sish - Bu chorakdan chorakgacha bo'lgan yalpi ichki mahsulotning o'zgarishini ko'rib chiqadi, keyinchalik u yillik sur'atga qo'shiladi. Misol uchun, agar chorakdagi o'zgarish 0,3% bo'lsa, yillik stavka 1,2% bo'lishi uchun ekstrapolyatsiya qilinadi.

To'rt choraklik yoki yillik o'sish sur'ati - Bu ketma-ket ikki yil ichida bir chorakdagi YaIMni foiz sifatida taqqoslaydi. U ko'pincha korxonalar tomonidan mavsumiy o'zgarishlarning ta'sirini qoplash uchun ishlatiladi.

Yillik o'rtacha o'sish sur'ati - Bu har to'rt chorakdagi o'zgarishlarning o'rtacha ko'rsatkichidir. Misol uchun, agar 2022 yilda to'rt choraklik 2%, 3%, 1,5% va 1% stavkalari bo'lsa, yil uchun o'rtacha yillik o'sish sur'ati $7,5\% \div 4 = 1,875\%$ bo'ladi.

YaIM, iqtisodiy o'sishni o'lchashning eng mashhur usuli, ma'lum bir davrda iste'molchilar, korxonalar va hukumat tomonidan sarflangan barcha pullarni qo'shish orqali hisoblanadi.

Formula: YaIM = iste'mol xarajatlari + investitsiyalar + davlat xarajatlari + sof eksport .

Albatta, tovar qiymatini o'lchash juda qiyin. Ba'zi tovarlar va xizmatlar boshqalarga qaraganda qimmatroq deb hisoblanadi. Masalan, smartfon bir juft paypoqdan qimmatroq. O'sish faqat miqdor bilan emas, balki tovarlar va xizmatlar qiymati bilan o'lchanishi kerak.

Yana bir muammo shundaki, hamma ham bir xil tovar va xizmatlarga bir xil baho bermaydi. Isitgich Alyaskada yashovchi uchun qimmatroq, konditsioner esa Florida shtatida yashovchi uchun qimmatroq. Ba'zi odamlar biftekni baliqdan ko'ra ko'proq qadrlashadi va aksincha. Qiymat sub'ektiv bo'lganligi sababli, barcha shaxslar uchun o'lchash juda qiyin.

Umumiy taxmin - joriy bozor qiymatidan foydalanish . Amerika Qo'shma Shtatlarida bu AQSh dollarida o'lchanadi va ishlab chiqarishning umumiy ko'rsatkichlarini, shu jumladan YaIMni ishlab chiqarish uchun qo'shiladi. YaIMga muqobil variantlar mavjud . Misol uchun, Jahon banki iqtisodiy o'sishni o'lchash, tahliliy maqsadlarda mamlakatlarni tasniflash va qarz olish imkoniyatini aniqlash uchun chet elda ishlayotgan fuqarolar tomonidan qaytarib yuborilgan daromadlarni o'z ichiga olgan aholi jon boshiga yalpi milliy daromaddan foydalanadi.

Iqtisodiy o'sish quyidagi to'rtta hissa sohasiga bog'liq:

❖ Jismoniy kapitalni ko'paytirish

Birinchisi , iqtisodiyotda jismoniy kapital tovarlari miqdorining ko'payishi . Iqtisodiyotga kapital qo'shilishi mehnat unumdorligini oshirishga intiladi. Yangiroq, yaxshiroq va ko'proq vositalar ishchilarning vaqt oralig'ida ko'proq mahsulot ishlab chiqarishi mumkinligini anglatadi. Oddiy misol uchun, to'ri bo'lgan baliqchi o'tkir tayoqli baliqchiga qaraganda soatiga ko'proq baliq tutadi. Biroq, bu jarayon uchun ikkita narsa muhim.

Iqtisodiyotda kimdir yangi kapital yaratish uchun resurslarni bo'shatish uchun birinchi navbatda jamg'armaning qandaydir ko'rinishi (joriy iste'molini qurbon qilish) bilan shug'ullanishi kerak. Bundan tashqari, yangi kapital ishchilar undan unumli foydalanishlari uchun to'g'ri turdagi, to'g'ri joyda va kerakli vaqtda bo'lishi kerak.

❖ Texnologiyani takomillashtirish

Iqtisodiy o'sishni ta'minlashning ikkinchi usuli - texnologik takomillashtirish. Bunga misol sifatida benzin yoqilg'isi ixtirosini keltirish mumkin; benzinning energiya ishlab chiqaruvchi kuchi kashf etilishidan oldin neftning iqtisodiy qiymati nisbatan past edi. Benzindan foydalanish jarayonda tovarlarni tashish va yakuniy mahsulotlarni yanada samarali taqsimlashning eng yaxshi va samarali usuliga aylandi. Takomillashtirilgan texnologiya ishchilarga ishlab chiqarish vositalarining bir xil zaxiralari bilan ularni yanada samaraliroq bo'lgan yangi usullarda birlashtirib, ko'proq mahsulot ishlab chiqarish imkonini beradi. Kapitalning o'sishi singari, texnik o'sish sur'ati ham jamg'armalar va investitsiyalar tezligiga juda bog'liq, chunki ular tadqiqot va ishlanmalar (R&D) bilan shug'ullanish uchun zarurdir.

❖ **Ishchi kuchini oshirish**

Iqtisodiy o'sishni ta'minlashning yana bir yo'li ishchi kuchini ko'paytirishdir. Hammasi teng bo'lsa, ko'proq ishchilar ko'proq iqtisodiy tovarlar va xizmatlar ishlab chiqaradilar. 19-asrda AQShning barqaror iqtisodiy o'sishining bir qismi arzon, samarali immigrant ishchi kuchining ko'p kelishi bilan bog'liq edi.

Biroq, kapitalga asoslangan o'sishda bo'lgani kabi, bu jarayon uchun ham ba'zi asosiy shartlar mavjud. Ishchi kuchini ko'paytirish yangi ishchilarning asosiy tirikchiligini ta'minlash uchun iste'mol qilinishi kerak bo'lgan mahsulot miqdorini majburiy ravishda oshiradi, shuning uchun yangi ishchilar hech bo'lmaganda buning o'rnini bosadigan darajada samarali bo'lishi va aniq iste'molchi bo'lmasligi kerak. Shuningdek, kapitalga qo'shimchalar kabi, to'g'ri turdagi ishchilarning ishlab chiqarish salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun to'g'ri turdagi qo'shimcha kapital tovarlari bilan birgalikda to'g'ri joylarda to'g'ri ish joylariga oqib borishi muhimdir.

❖ **Inson kapitalini oshirish**

Oxirgi usul - inson kapitalini oshirish . Bu shuni anglatadiki, ishchilar o'z hunarmandchiligida ko'proq muvaffaqiyat qozonadilar, malaka oshirish, sinov va xatolik yoki shunchaki ko'proq amaliyot orqali o'z mahsuldorligini oshiradilar. Jamg'arma, sarmoya va ixtisoslashuv eng izchil va oson boshqariladigan usullardir. Shu nuqtai nazardan inson kapitali ijtimoiy va institutsional kapitalga ham tegishli bo'lishi mumkin. Yuqori ijtimoiy ishonch va o'zaro munosabatlarga qaratilgan xulq-atvor tendentsiyalari, shuningdek, mulk huquqlarini himoya qilishning yaxshilanishi kabi siyosiy yoki iqtisodiy yangiliklar bilan bir qatorda, iqtisodiyot samaradorligini oshirishi mumkin bo'lgan inson kapitalining turlari.

Iqtisodiy o'sish muhimi?

Oddiy qilib aytganda, iqtisodiy o'sish ko'proq odamlar uchun mavjud bo'lishini anglatadi, shuning uchun hukumatlar uni yaratishga harakat qiladilar . Biroq, bu faqat pul, tovarlar va xizmatlar haqida emas. Siyosat ham tenglamaga kiradi . Iqtisodiy o'sish ijtimoiy taraqqiyot uchun qanday ishlatiladi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Taraqqiyot Iqtisodiyoti Tadqiqotlari Jahon Instituti tomonidan olib borilgan 10 yillik tadqiqotlarga ko'ra, "qashshoqlikni pasaytirish va davlat ne'matlaridan foydalanish imkoniyatini oshirishda muvaffaqiyat qozongan aksariyat mamlakatlar kuchli iqtisodiy o'sishga asoslanadi". Agar imtiyozlar faqat elita guruhiga tushsa, o'sish barqaror bo'lmaydi.

Soliqlar iqtisodiy o'sishga ta'siri.Soliqlar iqtisodiy o'sishga, hech bo'lmaganda qisqa muddatda, talabga ta'siri orqali ta'sir qiladi. Soliqlarni kamaytirish shaxsiy daromadlarni oshirish va korxonalarni yollash va investitsiya qilishga undash orqali talabni oshiradi. Biroq, ta'sirning hajmi iqtisodiyotning kuchiga bog'liq. Agar u quvvatga yaqin ishlayotgan bo'lsa, ta'sir kichik bo'lishi mumkin. Agar u o'z potentsialidan sezilarli darajada past ishlayotgan bo'lsa, ta'sir yanada aniqroq bo'ladi.

Kongressning byudjet byurosi (CBO) hisob-kitoblariga ko'ra, ikkinchi holatda ta'sir avvalgisiga qaraganda uch baravar katta. CBO, shuningdek, soliqlarni kamaytirish, odatda, hukumat xarajatlari oshganidek, iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishda unchalik samarali emasligini aniqladi. Buning sababi shundaki, sarf-xarajatlarning aksariyati talabni oshiradi, soliqlarni kamaytirish esa tejashni va talabni oshiradi. Ushbu ta'sirni yumshatishning bir yo'li pulni jamg'armaga qo'yish ehtimoli kamroq bo'lgan past va o'rta daromadli uy xo'jaliklariga soliqlarni kamaytirishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xepapadeas, A. (2005). Economic growth and the environment. Handbook of environmental economics, 3, 1219-1271.
2. Lewis, W. A. (2013). Theory of economic growth. Routledge.
3. Van den Berg, H. (2016). Economic growth and development. World Scientific Publishing Company.
4. Turanboyev, B., & Musabekov, S. (2023). Digital Transformation of Tax Systems. YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT, 1(11-12).
5. Qodirjon o'g'li, B. T., & Nazarali o'g'li, M. S. (2023). FISCAL POLICY AS THE PRIMARY TOOL TO AFFECT THE STRENGTH OF THE CAPITAL MARKETS. QO 'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 8, 32-35.
6. Nazarali o'g'li, M. S. (2023). ROSSIYA-UKRAINA MOJAROSINING YEVROPA ITTIFOQINING IQTISODIY SIYOSATIGA IQTISODIY TA'SIRLARI FISKAL QO'LLAB-QUVVATLASH VA PUL MONITORINGINI O'Z ICHIGA OLGAN HOLDA. SO 'NGI ILMIIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 6(6), 438-444.
7. Musabekov, S. (2023). O'ZBEKISTON XUDUDIDA FAOILIYAT OLIB BORAYOTGAN XO'JALIK YURITUVCHI SUBYEKTLAR DUCH KELADIGAN ASOSIY MUAMMOLAR. Бюллетень студентов нового Узбекистана, 1(7), 17-20.